

Írta: Krasznai Judit

ELŐÍTÉLETEK

Mindnyájunknak vannak előítéletei. Mértékük, számuk, intenzitásuk, gondolatainkra és cselekedeteinkre való hatásuk nagyon különbözőek. Nagyon sokfélék vagyunk, nagyon sokfélék az előítéleteink is, nagyon különbözőképpen éljük meg őket, és élünk velük. Van, aki büszke az előítéleteire, és egész gondolkodását, életét áthatja, van, aki szeretne szabadulni tőlük. A Bibliában erre vonatkozólag is sok gondolatot, eligazítást kaphatunk. Salamon mindenképp felett és előtt ezt kéri az Örökkévalótól: „Adj tehát szolgálóknak értő szívet, hogy ítélhesse népedet, tudván különbséget tenni jó és rossz között...” Az Örökkévaló ezt mondja Mózes 5. könyvében: „ítéljétek igazsággal ember és testvére meg a jövevénye között. Ne ismerjétek tekintélyt az ítéletben, a kicsinyt mint a nagyot hallgassátok meg, ne féljétek senkitől, mert az ítélet Istené...” A Példabeszédek is megerősíti ezt: „Személyt válogatni az ítéletben nem jó.” Persze ítélet és előítélet nem ugyanazok a fogalmak, de azt hiszem, a fenti gondolatok éppen azért születtek, hogy ne ítéljünk előre. És lényegében ez a célja a jelen dolgozatnak is.

A fentiekkel szemben azonban mi mindnyájan igen könnyen és elfogultan ítélünk. Az emberi lehetőségek – és igen keserves tapasztalatok – szerint mindenkiből lehet kirekesztő és kirekesztett is. Különösen fontos ez a gyerekeknél, akik támogatásra, védelemre szorulnak, és erre szorulnak különösen azok a gyerekek, akik bármilyen okból bekerülnek a hivatalos gyermekvédelem rendszerébe. Van mit védeni rajtuk, ekkor már sajnos sokszor nemcsak a „kinti” körülményektől, hanem magától a „gyermekvédelemtől” (az idézőjel természetesen szándékos) is meg kell védenünk őket.

A szakirodalomban sokan és sokféleképpen foglalkoztak az előítéletekkel és sokan a gyermekvédelemmel is. A fenti két szempont azonban – előítélet és gyermekvédelem – tudomásom szerint még közvetlenül nem került egymás mellé. Jelen dolgozatom abból az okból készült, hogy ezt a két szempontot, mint együttesen feltáratlan területet, összehozza, és abból a – talán naiv – célból, hogy ezen a különösen érzékeny területen, a gyermekvédelemben, a gyerekekkel való foglalkozásban csökkenjenek – megszűnjenek? – az előítéletek. Hogy soha ne fordulhasson elő, hogy egy gyerekhez másképp szólnak – vagy nem szólnak, hanem leszólják, akadályozzák, kiközösítik, ütik, eltapossák –, mert más a bőrszíne, a haja, a szeme, a vallása, az anyanyelve, vagy csak egyszerűen másképp gondolkodik, vagy valamiért kirí a környezetéből. Hogy ez ne fordulhasson elő se cigánnyal, se zsidóval, se kínaival vagy törökkel, se beteg gyerekekkel vagy éppen az egészséggel, se a nagyon okossal vagy nagyon butával, se a gazdaggal vagy szegénnyel, se a mozgássérülttel vagy éppen az állami gondozottal. Szóval senkivel. Hogy mindnyájan befogadók és befogadottak lehessünk. „Hogy egyszer és mindenkorra berekesszük a kirekesztés maratóniját.”

DEFINÍCIÓK

A Magyar Értelmező Kéziszótár szerint az előítélet: „elfogultságból eredő, nem tapasztalatra alapozott ítélet”, míg az ítélet önmagában: „valakiről, valamiről alkotott értékelő vélemény.” Allport a New English Dictionary-t idézi: „Kedvező vagy kedvezőtlen érzés egy személy vagy egy dolog vonatkozásában, mely megelőzi a tényleges tapasztalatot, illetve nem azon alapul.” Legrövidebb definícióként egy másikat idéz a tomista moralistáktól: „rossz feltételezése másokról elegendő bizonyíték nélkül.” Allport saját meghatározása összegezni próbálja a fentieket: „Az előítélet valamely személlyel szemben érzett idegenkedő vagy ellenséges attitűd, melynek alapja pusztán annyiban van, hogy az illető személy egy adott csoporthoz tartozik, és ennek következtében feltételezik róla, hogy a csoportnak tulajdonított negatív tulajdonságokkal ő is rendelkezik.” Szerinte: „Az előzetes ítéletek

akkor válnak előítéletekké, ha az újonnan feltárt ismeretek nem képesek változtatni rajtuk.” Tehát az ő végleges meghatározása: „Az etnikai előítélet hibás és rugalmatlan általánosításon alapuló ellenszenv. Megmaradhat az érzések szintjén, de kifejezésre is juthat a viselkedésben. Irányulhat egy-egy csoport egésze, de egyetlen egyén ellen is, azon az alapon, hogy az illető a szóban forgó csoport tagja.” „Az így meghatározott előítélet valóságos hatása abban áll – írja tovább Allport –, hogy az előítélet célpontja hátrányos helyzetbe kerül, aminek nem saját helytelen viselkedésében van az oka.” Aronson szerint az előítélet: „ellenséges vagy negatív attitűd valamilyen csoporttal szemben – olyan attitűd, amely téves vagy nem teljes információkból származó általánosításokon alapul.” (Ez a meghatározás lényegében megfelel Allport fenti definíciójának.)

AZ ELŐÍTÉLETTŐL A CSELEKVÉSIG

Az előítélettől a cselekvésig több fok vezet, de „minél erősebb egy attitűd, annál valószínűbb, hogy heves és ellenséges cselekvésbe csap át.” (Allport) A fokozatok a következők: szóbeli előítéletesség, elkerülés, hátrányos megkülönböztetés, testi erőszak, kiirtás.

„Bár a legtöbb ember sosem lép át a szóbeli előítéletesség fokozatából az elkerülés fokozatába, vagy az elkerülésből az aktív hátrányos megkülönböztetésbe, illetve a még magasabb fokozatokba, tudatában kell lennünk, hogy az egyik fokozatban megnyilvánuló aktivitás megkönnyíti a magasabb fokozatokba való átkerülést.” A harmincas-negyvenes évek zsidótörvényei nem maradtak meg sem a szóbeli előítéletesség, sem a hátrányos megkülönböztetés szintjein, és nagyon féltő, hogy Csurka mára igen nagy mértékben „továbbfejlődött”, valamikori „udvarias előítéletei” (Allport) még tovább fejlődnek.

Amikor a Lauder iskolába menő buszon gyakran „bűdös zsidóznak”, és a 16 éves lányom nem hagyja szó nélkül („tessék ezt most már abbahagyni” – mondja), nem vagyok sem nyugodt, sem boldog ettől a történettől – bár némi bizonytalankodás és vívódás után megdicsérem a kiállásáért, és örülök, hogy a történet másik szereplője a szóbeli előítéletesség mellett csak enyhe testi erőszakot alkalmazott a gyerekekkel szemben. („Takarodj innen” – mondta, majd valószínűleg ezt megakadályozandó rátette a botját a lányom lábára.) És az a gyermekotthonban lejátszódó történet sem tesz boldoggá amelyben az otthonba frissiben bekerülő testvérpárról a nevelő kijelenti: „a fiúból börtöntöltelék lesz, a lányból k...”, és ha ez még abszolút szóbeli előítéletesség is, valószínűleg igen nagy mértékben meghatározza a gyerekekkel való bánásmódját, és ennek az előítéletnek akár csak metakommunikációs eszközökkel való közvetítése, közlése felmérhetetlen károkat okoz a gyerekek személyiségében.

AZ ELŐÍTÉLETEK SZEMÉLYISÉGLÉLEKTANI OKAI ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

Sanford az autoriter személyiség jellemzőit vizsgálta, és szoros összefüggést talált az etnocentrizmus és az antiszemitizmus, az etnocentrizmus és a gondolkodás hibái (sztereotípiák, merevség, racionalizáció) között. A F („fasizmus”) skála segítségével munkacsoportjával együtt összeállította a személyiség azon jellemző vonásait, amelyek az egyént fogékonnyá teszik a faji előítéletek és a fasizmus iránt. Ezek a vonások a következők: konvencionális (hagyományos középosztályi értékrendhez való szigorú ragaszkodás, a külső társadalmi nyomás iránti fogékonyság), behódolás az autoriter uralom előtt, autoriter agresszivitás (eredetileg a szülők elleni ellenséges érzületből fakad, eltúlozza a csoporton belüli tekintélyek iránti tiszteletet, és ellenséges érzületét a csoporton kívüli tekintélyekre viszi át).

Ez a legfontosabb láncszem a behódolás és az etnocentrizmus között), babona és sztereotípiák (saját felelősség kívülre helyezése, szabad akarat visszaszorulása, merev viselkedés, leegyszerűsített kategóriákban való gondolkodás), hatalom és keménység (hatalmi komplexus és engedelmesség),

rombolási ösztön és cinizmus (a cinizmus a racionalizált agresszió egy formája), projektivitás (a tudatos én által nem helyeseltető hajtóerők kivetítése kisebbségi csoportokra), nemiség (gátlások és más emberek szexuális viselkedésével kapcsolatos morális felháborodás).

„Az emberi pszichikum kategóriák segítségével képtelen lenne a gondolkozásra (a kategória itt általánosítást jelent). Kialakulásuk után a kategóriák a normális előzetes ítélet alapjául szolgálnak... Működésük eredménye elkerülhetetlenül egy olyan előzetes ítélet kialakulásához vezet, mely könnyen előítéletté változhat. Az ember legfontosabb kategóriái személyes értékrendszerének alkotórészei. Akkor illesztjük be az új tapasztalatot kategóriánkba, ha az megerősít bennünket előzetesen már kialakult meggyőződésünkben... Van egy igen egyszerű érvelési fogás, mely lehetővé teszi az emberek számára, hogy a legellentmondóbb bizonyítékok láttára se adják fel előzetes ítéleteiket. Ez a kivételek elismerésének trükkje. [...] Amikor egy tény sehogy sem illik bele egy szellemi keretbe, a kivétel elismerést nyer, de a terület azonnal bekerítődik. („Nekem is van egy nagyon rendes zsidó szomszédom – mintha nem is zsidó lenne!” – saját idézet) A személyes értékek és az előítélet kapcsolatában Spinoza „túlbecsülésről” beszél – szeretetből többre tartani valakit a kelletténél... Az embernek először túl kell becsülnie azoknak a dolgoknak az értékét, melyeket gyűlöl. A kerítések elsősorban abból a célból emelkednek, hogy védelmezzék azt, ami számunkra kedves. A pozitív vonzalmak nagyon lényegesek az élet szempontjából. A kisgyerekek létezni se tudna anélkül, hogy ne szorulna egy gondozó személy támogatására. Szeretnie kell valakit, és azonosulnia kell valakivel, mielőtt megtudná, hogy mit jelent a gyűlölet. (»A szeretetében megcsalt gyerekek egyedüli lehetősége a gyűlölet« – mondta Vikár György pszichoanalitikus egy előadásában.) „[...] Jólesik azt hinni, ha valaki képes rá, hogy az egyik kategória valamennyi vonatkozása csakis jó, míg a másikkal valamennyi vonatkozása csakis rossz.” Ugyanakkor „mindenfajta előítéletesség lényegéhez tartozik az ellentétes, sőt egymást kizáró állítások egyidejű jelenléte ugyanabban a gondolkodásban, ugyanazoknál az embereknél.”

CSOPORTNYOMÁS, KONFORMITÁS

Aronson szerint – és neveléssel, gyerekekkel, emberekkel foglalkozván ezt saját tapasztalataim nagymértékben alátámasztják – „Csak a nagy biztonságban élő ember képes arra vállalkozni, hogy a konvencióktól eltérő szerepek szerint viselkedjen... az előítélet mindenütt jelen van, és mindnyájan nagy árat fizetünk érte.” Én sokszor biztatom a gyerekeimet (és sokszor saját magamat is) arra, hogy a saját fejükkel gondolkodjanak, sokszor elmondom nekik, hogy attól, hogy valamit sokan ugyanúgy csinálnak, még egyáltalán nem biztos, hogy az a jó. Szociálpszichológiai kifejezéssel élve: hogy ne engedjenek feltétlenül a csoportnyomásnak. Ám ezt a csoportnyomást elég nehéz kikerülni, jelen van a gyerekek iskolai életében, közösségeiben éppúgy, mint a felnőttek közösségeiben is, jelen volt és van pl. az antiszemita megmozdulásokban (1956-ban, amikor sokak szerint nem voltak antiszemita megnyilvánulások, édesanyámat egy, az utcán spontán összeverődő csoport hajszaaláján felakasztotta. Nekem magamnak is vannak hasonló – ennél enyhébb, de számomra máig igen emlékezetes emlékeim – iskolatársaim leköptek, lezsíráztak, sőt „bűdös zsidóztak”. Sem édesanyámnak, sem nekem, sem egész családnak mindaddig semmiféle ilyen jellegű konfliktusunk nem volt a környezetünkkel, sőt, tudomásunk és érzésünk szerint szerettek és elfogadtak minket), és igen nagy mértékben jelen van pl. gyermekotthonban élő gyerekeknél, akiknek majdnemhogy lehetetlen nem úgy élniük, viselkedniük ahogyan az adott szűkebb közösség (csoport, szoba) megkívánja tőlük. Hiszen többnyire semmiféle háttérük nincs, a „nagy biztonságban éléstől” (érzelmileg legalábbis) igen messze vannak. Ez a „szocializáció” vagy konformista magatartás nyilván működhetne jól is, lehetne pozitív irányú, de az esetek igen nagy részében nem az. Nem kimondottan pozitív, mikor a kisközösség kivetíti magából azt a gyereket, akit még esetleg látogatnak vagy rendszeresen hazavisznek, és nem pozitív akkor sem,

amikor a deviáns viselkedésű gyereket környezetéből kiemelve beteszik pl. a rákospalotai otthonba sok egyéb deviáns gyerek közé, ahol természetesen a deviáns viselkedés a konformista.

AZ ELŐÍTÉLETEK MEGTANULÁSA

Az előítéleteket megtanuljuk. (Aronson) A gyermek átveszi szüleitől a készen kapott attitűdöket, a kora gyermekkori tanulásban döntő az azonosulás szerepe. „Az előítéletek megtanulása és kialakítása más, de az előítéletekre megtanító szülők rendszerint úgy is nevelik őket (a gyerekeket), hogy előítéletes személyiségjegyek alakuljanak ki bennük.” Amikor a gyerekek megmondják, hogy ne játsszon – mondjuk – a szomszéd kisfiúval, mert az cigány, amikor látja a felnőtteket, hogy tartják maguktól távol pl. a sötétbőrűeket vagy akár a mozgássérülteket, amikor a tanító az állami gondozott gyerekekkel feltűnően másképp bánik, amikor a deviáns viselkedésű vagy pszichiátriai beteg gyermekotthonban élő gyermekének azt mondja a nevelő: te is olyan leszel, mint az apád – minden lehető módon tanítjuk a gyermeket. Aronson szerint „nagyon valószínűnek látszik, hogy a visszautasító, hanyag, valamint a következtelen nevelési stílus előítéletek kialakulására vezet.” Az antiszemita nézetek „átadásánál” feltételezhető, hogy nemcsak utánzásról van szó, hanem a szülők érzelmi életének zavarairól is. „...a túl szigorúan nevelt, mindig erélyesen megbüntetett vagy örökösen kritizálgatott gyermekekben könnyebben alakul ki a csoportokkal szemben táplált előítéleteket centrális helyzetben őrző személyiség. És megfordítva, a kevésbé feszült és biztonságos otthonokból származó gyermekek, akiket szeretetteljesen és engedékenyen neveltek, valószínűleg türelmesek lesznek életük során. ...Egyetlen gyermek sem születik előítéletekkel a fejében. Az előítéleteket mindig tanuljuk. Az előítéletek megtanulása az esetek többségében a személyiség szükségleteinek a kielégítését szolgálja. A tanulás azonban mindig a személyiség felserdülését övező társadalmi struktúra talaján megy végbe.”

Az előítélet – ritkán – lehet pozitív is, de ennek „állandó veszélye az előjelváltás könnyű lehetősége... Az előítélet ily módon nemcsak a másik, az ő elkülönítő megkülönböztetését szolgálja, hanem a mi-kohézió eszköze is, csoportszervező erő, cseppben a nemzeti büszkeség.”

ETNIKAI ELŐÍTÉLETEK

[...] „Többség és kisebbség, a szavak hagyományos értelmében, egymás függvénye: a kisebbségre azért van szükség, hogy a többség vele szemben állva határozhassa meg önmagát.

[...] Mindenki valamely kisebbséghez tartozik, a legtöbb ember egyszerre több csoporthoz is, többféle kis csoporthoz. Ezt kell tudatossá tenni önmagunkban és a társadalomban, s ez jellegzetesen értelmiségi feladat. Társadalmainkat csak a diverzifikáció tarthatja fenn és viheti előre. Márpedig a különbség csak akkor hatékony, s egyáltalán, csak akkor különbség, ha autonóm lehet. Kis autonómiák egymáshoz kapcsolódásának hálója: ez a szabadság, a személyiség és a közösség szabadsága egyaránt. [...] A zsidóság elpusztítása fölött nem szabad napirendre térni soha. Napjainkban azonban – nem ehelyett, hanem emellett – látni kell azt is, hogy a cigányság viszonylatában Magyarország legfeljebb ha ott tart, ahol a zsidóság viszonylatában talán a XVIII. században tartott. Ezen a téren most még tehetünk valamit a kisebbségek diszkriminációja ellen, akár szóban, ehhez programot adni az értelmiség feladata, akár tettekkel, ez politika. A zsidóság vállalását, a különbözőség elfogadását és védelmét a maga idejében elmulasztotta a magyar társadalom, a cigányság esetében még most sincs jóvátehetően késő.”

Antiszemitizmus akkor keletkezik – írja Csepeli –, „ha a frusztrált többség a magától megkülönböztetendőnek érzett zsidó kategóriához társítja a sikerességet.” [...] A szabadjára engedett gyűlölet talaján alakul ki az előítélet legembertelenebb fajtája, a megsemmisítési program. A sztereotípiák lehetetlenné teszik az érintettek individualitásának tudomásulvételét, és így az előítélettel sújtott csoport tagjainak deperszonalizációját valósítják meg. [...] A cigányokkal szemben táplált

ellenérzések és előítéletek az interjúhelyzetben (és talán a mindennapokban is) gátlástalanabba jutnak kifejeződésre, mint az egyéb (nemzeti, vallási, társadalmi) előítéletek. Ennek nem annyira lélektani, mint inkább társadalmi okai lehetnek. A cigányok ugyanis a mai magyar társadalom gazdaságilag és politikailag leginkább kiszolgáltatott tagjai.” Csepeli ezt 1990-ben írta, a cigányság helyzete az azóta megvalósult rendszerváltásban sokszorosan nehezedett. Ezt a nehéz helyzetet mutatja az is, hogy a cigányság közismert családcentrikussága ellenére igen nagy az állami gondozott cigány gyerekek száma, és igen nagy közöttük a fiatal bűnelkövetők száma is. (A Rákospalotai Leánynevelő Intézetben majdnem kizárólag cigányok vannak. Persze ez abból is származik – mint ahogy előadásában Aczél Anna igazgató elmondta –, hogy a bíróságok azokat a gyerekeket utalják oda, akiknél semmilyen megtartó vagy rehabilitálásra alkalmas családi háttér nem található.)

A megkülönböztetés vágya, az idegenség tudata, az „élődsiség” Hermann Imre szerint is nagy szerepet játszik az antiszemitizmus keletkezésében. „Mindkét jelleget jól összekapcsolja a fajvédő magyarok tízparancsolatának 1. pontja: Ne feledd, hogy a zsidóság rajtunk élőködő, magyarnak nem tekinthető idegen nép. Látjuk, – írja Hermann – hogy a társadalmi tetvezkedés ösztönszerű szokásának kóros elharapódzásáról van szó. Ahogy az egyén bizonyos lelkiállapotokban leválasztja, letépi bőrének már-már idegenné vált részeit, kérgesedéseit, körmét, hajszálait, úgy választ le magáról valamely népközösség egy közte élő, részben már beolvadt, de most „idegennek” kiáltott népcsoportot. [...] A társadalomlélektan ismeri ezt a jelenséget, és a közösség kiküszöbölési hajlamáról beszél.” Az antiszemitizmusnak még az is az „előnye”, hogy „különösen alkalmas gazdasági krízisek levezetésére. Az élődsiség vádja ugyan minden kiszípolozó osztályt érhet, de a zsidó idegensége egyértelműen meghatározza a krízisszerű társadalmi tetvezkedés útját.”

Márton László nagyon élesen és (nyilván sokak számára) vitathatóan fogalmaz (ám valószínűleg igaza van): „...a zsidóság ma Magyarországon pontosan abban az értelemben faji kategória, ezt a fogalmat zsidók és nem zsidók egyaránt abban az értelemben használják, amilyen értelemben ezt a fogalmat a fasiszta fajelmélet kialakította, majd szankcionálta.” Magyarság és zsidóság szembeállítása zsidó részről is előfordul: „ha valaki magyar zsidó létére a két fogalmat szembeállítja, éppolyan, előítéletektől fertőzött sémákban gondolkodik (ha más is az előítéletek tartalma), éppolyan rasszista meghatározottságú sztereotípiákat forgalmaz, mint az a nem zsidó, aki nem szabadult meg előítéleteiről.” Bereczky Albert református lelkész a másik oldalról nézve azt mondja: „...az antiszemitizmustól nem a zsidókat féltetem, hanem a magyarokat. Mert a legrosszabb esetben – sajnos, ez bekövetkezett – a zsidóknak csak a testét ölhetik meg, de az antiszemita a saját lelkét öli meg.” (Ez a »csak« természetesen sokszorosan idézőjelben értendő. Úgy gondolom, hogy ez a gondolat Bereczky Albert részéről nem a »test megölésének« lekicsinylése – ő maga egyébként aktív szerepet vállalt a zsidómentésben –, hanem a keresztény gondolkodás szerint a lélek elsődlegességének, magasabbrendűségének gondolata, amivel az antiszemitizmus tarthatatlanságát, a »normális« emberi étellel való összeférhetlenségét akarja kiemelni.)

ZSIDÓ GYERMEKVÉDELEM ÉS GYERMEKNEVELÉS

A zsidóságban kezdettől fogva igen központi helyet foglal el a gyermek. A bibliai korban a meddőség nagy szégyen volt, és a gyermekáldás öröm és jutalom. (Utóbbi vajon miért nem lehet az ma is?) A 127. Zsoltár (3) azt mondja: „Íme, birtok az Örökkévalótól gyermekek, jutalom a testnek gyümölcse”, és Károlyi Mihály fordításában: „Íme, az Úrnak öröksége: a fiak, az anyaméh gyümölcse jutalom.” „A gyermek Isten áldása. Jákob büszkén mutat Ézsau kérdésére az őt követő kis csoportra: gyermekeim ezek, kikkel megajándékozott engem Isten.” (1. Mózes 33:5). Amikor Mózes a fáraóhoz megy azzal a kéréssel, hogy bocsássa el a népet, természetes számára és az egész nép számára is, hogy együtt mennek: „Ifjainkkal és véneinkkel megyünk, fiainkkal és lányainkkal...” Az Örökkévaló azt

mondja a népnek: „Vajha megvolna nekik e szívük, hogy félnének engem és megőrizték mind a parancsolataimat, minden időben, hogy jó dolguk legyen nekik és fiaiknak mindörökké.”

Itt már a gyermekek tanításáról van szó, ami igen nagy hangsúlyt kap a zsidóságban: „Neveld a fiút az ő módja szerint, ha megöregszik, sem tér attól.” (Az ő módja szerint! Azt hiszem, ezt – az ő módját – nem halljuk meg ebben és sokszor nem vesszük tekintetbe. Szólni akarok, a gyerek saját, egyéni szükségleteiről. Úgy látszik, a Biblia tudja azt, amit ma csak kezdünk újra tudni, tanulni.) A Sma Izraelben, legfőbb imánkban is szerepelnek a gyermekek: „És legyenek ezen ígék, melyeket neked ma parancsolok, a szívedben, jól tanítsd azokra gyermekeidet és beszélj róluk, midőn ülsz házadban és midőn jársz az úton, midőn lefekszel és midőn fölkelysz.” A széder-esti szertartásban is központi szerepe van a gyerekeknek, a gyerek kérdez, neki, nekik meséljük el az egyiptomi kivonulás történetét. A Sulchan Aruch azt mondja: „Minden apa köteles a micvakötelességek teljesítésére nevelni, szoktatni a kis gyermekeit, úgy a tóra parancsainak, mint a bölcsek rendelkezéseinek teljesítésére, minden egyes parancsot a kisfiú vagy kisleány értelmességéhez képest.” Minden apa köteles tórára tanítani fiát, mert az vagyon mondva (M.V.11.19.): tanítsátok meg azokra gyermekeiteket, beszélvén azokról...” „A tanító üljön ott és tanuljon a gyermekekkel egész nap és az este nagy részében is...” Bernstein Béla írja: „a szülő... kötelessége a gyermek egészségére és önérzetére tekintettel lenni. Sőt vallási kötelesség teljesítésénél is korlátot szab a hagyomány a gyermek testi jólétében, és pl. nem engedi, hogy a kiskorú idő előtt böjtöt tartson, még áv hó 9-én és jom kipurkor is a gyermeknek csak erejéhez képest szabad ezt tennie. Szintén köteles a szülő kiskorú gyermeki eltartásáról gondoskodni. Ha az apa nem felelt meg ennek, figyelmeztették rá és pedig igen érdekesen. Kiáltottak – írja a Talmud – a piacra, egy felfordított mozsárra és az kiáltották: íme, a varjú is gondozza fiókait, ez az ember pedig nem törődik gyermekével. Ha azonban képtelen volt az apa eltartani kiskorú gyermekét, akkor a városra háramlott ez a kötelesség, de ha volt vagyona, úgy behajtották rajta bírói úton. (Ketubot 49b.) Bizonyára nemigen volt alkalma a hatóságnak beleavatkozni a szülők jogkörébe, hisz az a szellem, mely e tekintetben a zsidóságot jellemezte, a legmélyebb családi érzést teremtette meg, és a legáldozatkészebb szülőket nevelte. Nemhiába keletkezett a közmondás: »Az atya szereti fiát, a fia meg a fiát«, azaz sokkal többre képes az atya gyermekéért, mint megfordítva, a fiú megint az ő fiának fizeti meg, amit szüleitől élvezett.

[...] Az apának kötelessége, mondja a törvény, fiát Ábrahám szövetségébe felvételni, ha elsőszülött, kiváltani, továbbá taníttatni vallásra, ismeretekre, majd pedig mesterségre, hogy megélhetését biztosítsa, sőt pl. úszni is. (Kiddusin 29 a). Éppúgy tartozik az apa a leányát is taníttatni. (Nedárim 35b) Még azt is elvárja a törvény az apától, hogy ne fukarkodjék gyermekei taníttatásánál, hanem bőkezűen járjon el. (Bécá 16 b)” „A tanulás képessége és készsége nagyon fontos a zsidóságban. Még sokszor fontosabb, mint maga a tudás. A tudást el lehet veszíteni, a megszerzésére való képességet nehezebben. Erről – a tanulásról – szól a hagyományos zsidóság egész élete is.” – hallottam legutóbb Staller Tamás pedagógiumi előadásában.

„Az eddigieket összevetve megállapíthatjuk azt a vitathatatlan tényt – írja tovább Bernstein Béla –, hogy a zsidóságban kezdettől fogva ismerték és alkalmazták a gyermekvédelem emberséges elvét, az irányadó volt a zsidó vallás hívei számára, mint Istentől eredő tan, melyet a Szentírás és a belőle folyó hagyomány minden tekintetben fontosnak és nélkülözhetetlennek tartott. Az a szellem, mely ezáltal a zsidóságban meghonosodott, gondoskodott arról, hogy a gyermekvédelem törvényei ne csak elméletben létezzenek, hanem érvényesüljenek az életben, minden egyes család életében.

Mert a zsidóságnak fő ereje, egyúttal jövőjének biztosítója a családi életben van.”

Ez a mondat: „a gyermekvédelem törvényei ne csak elméletben létezzenek, hanem érvényesüljenek az életben, minden egyes család életében” – jelmondata lehetne az egész mai gyermekvédelemnek is. Az évszázadok, évezredek folyamán a zsidóságban mindig nagyon fontos maradt a család, a gyerekek tanítása és jóléte. Szalárdi Mór zsidó orvos 1885-ben megalakította a Fehér Kereszt országos lelencház egyesületet, majd ezt az egyesületet bízta meg Széli Kálmán a gyermekvédelem országos

megszervezésével. Szilárdy lett az állami gyermekmenhely igazgatóhelyettese és főorvosa (a gyermekvédelemben szerzett érdemeiért magyar nemességet kapott). Nagyon sok gyermekvédelemmel foglalkozó társadalmi egyesületben találunk zsidókat. Ilyenek voltak az Országos Patronázs Egyesület, Országos Gyermekvédő Liga, Országos Gyermekvédő Egyesület, Budapesti Szünidei Gyermektelep. Az 1860-as években létesült a Pesti Izraelita Leány- majd Fiúárvaház, utána az Izraelita Siketnémák Intézete. Volt árvaleánymenhely, gyermekkórház, gyermekágyas otthon, tanonc-tanfolyam, leányotthon (ez utóbbi felnőtt, egyedülálló, szegény zsidó nőknek), gyermeknyaraltatási akció is. Az elméleti háttérrel a Gyermektanulmányi Társaság biztosította. (Ebben részt vett többek között Ranschburg Pál, Nemes Lipót is.) A zsidó nevelésben igen fontos szerepet játszottak a zsidó iskolák, így a Zsidó Gimnázium is. Ennek a gimnáziumnak a Munkácsy utcai épületében (amely egyébként fiú árvaházként működött) tanult és érettségizett édesanyám. (1930-ban végzett, és mindig nagy szeretettel emlegette híres tanárát, Turóczi-Trostler Józsefet, aki ugyan nagy fájdalommal élte meg, hogy ekkor nem taníthatott az egyetemen, viszont kiváló, egyetemi szintű előadásokat tartott.) Ebből az épületből (Munkácsy M. u. 5-7.) vitték el a nyilasok a gyerekeket 1944. december 24-én. A gyerekek egy részét Gidófalvy Lajos őrnagynak és társainak sikerült megmenteniük. Az árvaházban a nyilaskeresztes uralom idején mintegy 1200 zsidó gyermek vészelt át a Vészkorszakot.

Az egész világon a Soá idején azonban sem a gyermekvédelem, sem a zsidók, sem a nem zsidók nem tudtak megmenteni 2 millió gyermeket. Nevük most már örökké hangzik a Jad Vasem Múzeum gyermekmúzeumának falai között, és ismeretlen-ismerős arcuk örökké tükröződik a sokszorosan visszaverődő gyertyák fényében. Sokkal később született gyermekeinkről is eszünkbe jutnak ők...

A Soá idején a szülők is elpusztultak. Sok apa soha nem látta meg gyermekét. Unokatestvérem édesapja is ott maradt egy ukrainai tífuszbarakkban, amit rájuk gyújtottak. És elpusztultak a nagyszülők is... így legjobb barátnőm édesanyjának édesanyja –, aki kezében 8 hónapos unokájával ment a gázba Auschwitzban. (Miután az SS-tiszt megnyugtatta az anyát, adja nyugodtan a gyermeket a nagymamának. Az anya később megszökött Auschwitzból.) Unokabátyám és barátnőm ma házasság, két felnőtt gyerekük van. Úgy gondolom, hogy a mai zsidó gyerekvédelemhez vagy gyerekneveléshez az is hozzátartozik, hogy a gyerekek minderről tudjanak. Az én szüleim, nagyszüleim csodával határos módon munkaszolgálatosként, gettóban „megúszták”. Az előbb említett és szüleim által is nagyon szeretett nagybátyámon kívül (akit 85 éves nagynéném mindmáig gyászol és visszavár) „csak” a nagycsaládból deportálták a sokgyerekes vidéki rokonokat, akik közül senki nem jött vissza. A nyilasuralom alatt gyerekvédelem (a szó nagyon szoros értelmében) volt az is, hogy a nyilas razzia idejére az akkor 2 éves bátyámat beágyazták az ágynemű közé. Hála Istennek, ő is megúszta. Annak a 40 embernek a sorsáról, aki beszáfolódott a Pozsonyi úti svájci védett ház 2 szoba-hallos lakásába, pontosat nem tudok. Azt tudom, hogy egy újabb razziát (ami után a Dunapartra vitték az embereket) édesanyám és bátyám úgy úsztak meg, hogy orvos munkaszolgálatos édesapám egy újabb védlevelet hozott nekik, amivel éppen átköltöztek egy másik házba. (A Pozsonyi úton egy kisfiúnak volt egy almája, amit a sok gyereknek sokfelé osztottak. A kisfiú nézte a neki jutó igen apró cikket, majd tagoltan közölte: én hoztam egy almát.)

A háború után nagyon sok gyerek maradt teljesen szülő nélkül. Sokakat neveltek fel a zsidó árvaházban, sok értelmiségi ember, a mai magyar író- és művészvilág több tagja is élt és nevelkedett ott. Úgy gondolom, ez a tény – bár nyilván a dolog sokkal összetettebb ennél – önmagában is bizonyítja, hogy a gyermekotthonban – a jó, emberre, gyerekre szabott, egyéni szükségleteket figyelembe vevő, nagyon jó pedagógusokkal, emberekkel rendelkező otthonban – lehet olyan embereket nevelni, akik megállják és megtalálják a helyüket az életben. (Bár valószínűleg ezek a gyerekek sem sérülés nélkül nőttek fel. Azt gondolom, hogy a gyermekotthon mindenképpen az utolsó megoldás.)

A SZÜLŐSZEREP NEHÉZSÉGEI

„A holocaustot túlélő betegek között sokan vannak, akik képtelenek a szülőszerep vállalására.” – írja Virág Teréz. Ezt fogalmazza meg Kertész Imre is a Kaddis a meg nem született gyermekért c. művében. A második, harmadik generációban is megjelennek a legkülönbözőbb neurotikus tünetek. Virág Teréz egy harmadik generációs (8 éves) holocaust-túlélővel kapcsolatban mondja: „A terápia célja a szülők által indukált szimptóma-képzés leállítása volt. Ennek előfeltétele, hogy a túlélők leszármazottai képesek legyenek szembenézni gyászukkal. Ha ezeknek a családoknak lehetővé tesszük, hogy kimondják el nem mondott, rejtett félelmeiket, könnyíthetünk szorongásaikon.”

Az anyaszereppel – bár más okokból – az állami gondozásban felnőtt lányoknak is gondjaik vannak. „Azoknak az anyáknak, akik korábban gondozottak voltak, kétszer olyan gyakorisággal van nehézségük a szülői nevelés terén, mint az várható lenne – írja Barnes. Például közel felük nehezen tud melegséget kifejezni gyermeke felé, majd kétharmaduk bizonyult érzéketlennek olyankor, mikor gyermeke bajba került, egyharmaduk pedig nem játszott gyermekével. Többen vannak köztük, mint a nem gondozott anyák között, akik nehezebben tanulák meg a gyerekekkel való bánást.” (A rákospalotai leányotthonban, ahol anyaotthon is működik fiatalkorú anyákkal Aczél Anna igazgató elmondta, hogy milyen nehéz – majdnem lehetetlen és reménytelen – megtanítani a lányokat a gyerekükkel való szeretetteljes bánásmódra, arra, hogy a gyerek igényeit vegyék figyelembe, és ne akarjanak pl. az alig négy hetes gyerek mellől feltétlenül discóba menni. Minden erőfeszítésük ellenére is előfordul, hogy a gyereket az elég gyorsan bekövetkező betegség alkalmával a kórházban hagyják és ők eltűnnek. Ilyenkor még az is sikernek mondható, ha mégis megjelennek, és hivatalosan próbálják rendezni a gyerek sorsát.)

A GYERMEKOTTHONI NEVELÉS ÉS A GYERMEKVÉDELEM JELENLEGI PROBLÉMÁI

„A valóban nevelő otthon nem fosztja tehát meg a gyermeket szabad mozgásától, s lehetőleg normális családi élethez hasonló életet biztosít számára” – írja György Júlia. „A neveléshez a nevelőnek tehát valódi tekintélyre van szüksége, ez viszont csakis a szeretet és bizalom talaján teremhet, és csakis akkor, ha kölcsönös. [...] Rendkívül rombolóak ezért s szándékkal pontosan ellentétes hatást érnek el a kipellengérező, megszegényítő büntetések. Ezzel szemben mindannyian tudjuk, hogy mennyivel építőbb, milyen erőforrást jelent az egyén számára az elismerés minden formája.” (Miért tudjuk mindezt – pedig mennyire magától értetődőnek tűnik – olyan nehezen megvalósítani? Miért nem tudjuk – tudják – megsimogatni az egyetlen jó szóra is ugró, ún. „családi csoportban” (az elv persze nagyon jó!) élő gyereket, miért a kevés kinti kapcsolat megvonásával büntetik az egyébként jó képességű gyerek rossz jegyeit? Hány pedagógiai, emberi bukfunc van ebben? Csodálkozunk, ha a gyerek fejre áll tőle?)

„Minden gyermekben, bármilyen körülmények között is született, és bárkik voltak is a szülei, potenciálisan az emberi faj születik meg ismét, és valamennyiünk számára rendkívüli a felelősség az emberi élet iránt” – idézi Herczog Mária James Agee-t. A gyermekvédelem egy lehetséges meghatározása: „kisegítő tevékenység, amelynek célja a család nevelőmunkájának kiegészítése, esetleg pótlása. A gyermekvédelem lényege nem a nevelés, hanem bizonyos esetekben a gyermekvédelemnek eszköze lehet a nevelés, így a gyermekvédelemnek be kell avatkozni, ha szülők hiányoznak, ha gyermek árvaságra jutott, szülei elhaltak, vagy házasságon kívül született, és így nem élvezte a család támogatását. [...] A gyermekvédelem célja tehát csak olyan tevékenység lehet, ami a lehetőségek legvégső határáig tiszteletben tartja a családok életmódját, életstratégiáját,

szokásrendszerét, tradícióit. Ehhez minél fiatalabb korban biztosítja a feltételeket, a szükséges ismeretek, készségek, minták elsajátításához. Ugyanakkor biztosítja a szükséges és elégséges beavatkozást a gyerek érdekében védelmében.”

Szükséges és elégséges – tehát akkor kell beavatkozni, ha szükséges, de akkor be kell, és nem kell feltétlenül megvárni, míg az alkoholista, gondatlan szülők kisgyermeké égési sérülésekben meghal, mint ahogy ez nemrégiben megtörtént. Viszont minden valószínűség szerint nem kell átmeneti nevelésbe venni és intézetbe utalni a rendezett családban élő, tartós betegség miatt (az orvosi igazolást hiteltelenné minősítik) iskolába nem járó 12 éves kislányt. (A kislány jelenleg magántanuló, napi 2 órát az iskolában tölt, egyébként otthon van a családja és a saját megelégedésére is. Az átmeneti nevelés még mindig nem szűnt meg, még mindig kérdés, hogy hisznek-e az újabb, mástól származó orvosi igazolásnak. Tiszteletben tartunk-e itt bárkit, bármit is? A családot, a szülőt, a gyereket, az ő jólétüket, kívánságaikat, életmódjukat?

Tanítja-e valaki az intézetekben dolgozó, többnyire nem képesített, vagy nem szakirányú képesítéssel rendelkező gyermekfelügyelőket – akik lényegesen több időt töltenek el a gyerekekkel, mint a képesített (bár sokszor nem a gyermekvédelemre képesített) nevelők – a gyerekek alapvető szükségleteire, igényeire, alapvető pszichológiai ismeretekre, arra, hogyan bánjanak a saját indulataikkal?

A CSALÁD A GYERMEKVÉDELEMBEN

Látszólag nagyon messze tértünk el az előítéletektől. De úgy gondolom, hogy mindez a háttér- ill. mindaz, amit ebből fel tudtam vázolni – a gyermekvédelem történetének néhány jellemzője, néhány adalék és gondolat a zsidóság gyermekvédelméből ill. gyermekvédelmi szemléletéből, a személyiség kialakulásának néhány motívuma nagyon is hozzátartozik az előítéletek kialakulásának, működésének megértéséhez.

Az állami gondozott, intézetben nevelkedő gyerek más, mint a családban nevelkedő? Az előbbieket fényében más is, vagy sajnos másodlagos ártalmak (a gyermekvédelem ártalmainak) következtében más is lehet. De – mint a fenti idézetekből is láthattuk – a család is lehet ártó tényező. Az intézetben nevelkedő gyerekek nem változnak meg az alapvető fiziológiai és pszichológiai szükségletei. A 3 évest, ha sír, ha magányos – erre minden oka megvan – ugyanúgy ölebe kell venni, mint saját gyerekeinket. Ha a 13 éves el akar bújni, hagyni kell, ha beszélgetni akar, beszélgetni kell vele. Együtt kell velük lenni, játszani kell velük, tanácsot és útmutatást kell nekik adni, ha igénylik. Egyáltalán, gyerekek, embernek kell -kellene! – tekintetni őket. Megtesszük ezt? Megteszik ezt, akikre rá vannak bízva?

A családból mindenképpen ki kell emelni a gyereket? Szerencsére az új gyermekvédelmi törvény ennek éppen az ellenkezőjét mondja: „A gyermeknek joga van a testi, érzelmi és erkölcsi fejlődését, jólétét biztosító saját családi környezetében történő nevelkedéshez.”

Pedig a család sokszor szerepel „zavaró tényezőként”. Talán a régi szemlélet maradványa, hogy a gyerek akkor nyugodt (a kórházakban is sokáig ez volt az álláspont), ha nem találkozik a szüleivel, ha nem látogatják. (Bár még régebben tudták, hogy ez nem így van.) Lehet, hogy ettől – az esetleg problémás szülő távollététől – a nevelő lesz nyugodtabb, és az is lehet, hogy a gyerek a látogatás vagy hétvégi hazamenetel után zaklatottabb lesz. De ennek a kezelése megint csak szakmai hozzáértés – vagy sokszor hozzá nem értés – és sokszor egyszerűen csak emberség kérdése. A gyerekek ez a – nagyon sok esetben őt egyedül a külvilághoz kötő kapcsolata – szó szerint életbevágóan fontos. Amikor ő – az egyébként bármilyen jó csoportban – egy a többi gyerek között, amikor soha senkitől személyre szóló figyelmet nem kap. Persze ha az anya éppen aktuális rossz állapotában (és alapvetően pszichopátiás személyiség lévén) a gyereket összecsomózott lepedőkön „ki akarja menteni” az otthon betegszobájából – mint ahogy ez konkrétan megtörtént –, akkor a gyereket tényleg meg kell menteni

tőle. (Szerencsére az 5 éves gyereknek ebben az esetben több esze volt, és nem hallgatott az anyjára.) De ha az anya (vagy apa) a látogatás alkalmával nem tud mit kezdeni a gyerekével, mert megszakadt a kapcsolatuk, mert ő maga nehéz helyzetben van (hiszen azért van ott a gyereke), mert nincsenek ismeretei a gyerekekről általában és a saját gyerekéről különösen, akkor eltávolítás helyett – ha a szülőnek van igénye a kapcsolattartásra – inkább segítséget, támogatást, ismeretet kellene neki nyújtani, és lehetőséget adni, hogy minél több időt tölthessen a gyerekével.

A 12 éves tartósan beteg (generalizált allergiával kezelt) – feljebb már említett – kislányt iskolába nem járás miatt (ami egyéként ebben az esetben átmenetileg legalábbis indokolt volt) miért kell intézete utalni? (A gyermekvédelmi törvény életbelépése után!) Ez a rendszer merevsége, egyes emberek oda nem figyelése, netán butasága? Vagy előítélete? Hazudik a szülő, hazudik a gyerek, hazudik az orvos, különben is, mi jobban tudjuk, hogy mi a jó nektek, majd megismerkedtek az állami intézettel, és a gyerek azért is iskolába fog járni. (Hát nem járt. A gyereket ugyan átmeneti nevelésbe vették és beutalták az Alföldi utcai otthonba, de iskolába onnan sem járt – mint ahogy onnan egyébként sokan nem járnak egyéb okok miatt (sokszor éppen a gyermekvédelem tehetetlensége, merevsége miatt) –, a kislány azonban érdekes módon ott is beteg volt, amit újabb vizsgálatokkal, papírokkal támasztottak alá. Viszont levizsgázott évvégén, 2 hónap ott töltött idő után, közben hétvégeken hazajárt, hétközben látogatták. Normális családi életet élnek, szülei és testvérei vannak. Valószínűleg ebben az esetben elég lett volna némi jóhiszeműség, a környezet pontosabb ismerete, esetleg egyszerű tanácsadás, ismeretátadás. Végiggondolta-e valaki, mit érezhet az a gyerek, akit környezetéből hirtelen kiszakítva beraknak egy intézetbe? Ebben az esetben ráadásul értelmetlenül. De nagyon sokszor a szükséges esetekben is érzéketlenül, előkészítetlenül, durván, embertelenül. És hányszor megtörtént ez az elmúlt években! Ez a kislány az elmúlt tanév vége óta otthon van, még mindig hivatalosan adaptációs szabadságon. Az átmeneti nevelés megszüntetése most folyik.)

INTEGRÁLT NEVELÉS

A fogyatékos gyerekek állami gondozásával kapcsolatban is igen sokféle előítélet, tévképzet létezik, a valódi megoldásnak pedig igen kevés az esélye:

„...részben a magyarországi közzgondolkodás, részben pedig az ezzel is összefüggő integrációs lehetőségek és speciális intézményrendszer, ellátórendszer hiánya okozza, hogy az értelmi fogyatékos és mozgássérült gyerekek nagy számban élnek intézményekben és válnak állami gondozottá. A szülők a közösség viszonyulása és az otthoni ellátási lehetőségek igen szűkös volta miatt sokszor kényszerülnek arra, hogy a gyereket bentlakásos intézményben helyezték el, illetve az otthoni nevelés komolyabb stigmatizációt jelent, mint a gyerekről való lemondás. (! – K. J.) Az integráció – a gyerekek egészséges közösségbejáratása, akár óvoda, akár iskola esetén – szinte megoldhatatlan az épületek alkalmatlansága, a szakmai felkészületlenség és a többi szülő ellenállása miatt. [...] A fogyatékos gyerekek esetében az önálló életvitel esélye egyre csökken az intézetben töltött idő múlásával, ami sokszoros teher mind az egyén, mind a közösség számára.” Az integrációra azért ma már vannak próbálkozások, de az állami gondozott intézet (csoport, nevelők) igen könnyen – és indokolatlanul – veti ki magából azt a minimálisan értelmi fogyatékos gyereket, aki éppen a be nem fogadás és a nevelő szakmai hozzá nem értése miatt sok másodlagos magatartási problémával küzd. Izraelben kiváló példát láttunk az autista gyerekek integrációjára egy iskolában (egyes órákon bent vannak, másokon speciális pedagógus foglalkozik velük.) Magyarországon a „problémás” gyerekeket se sikerül többnyire integrálni. Pedig egy-egy fogyatékos gyereket minden osztály elbírna, neki igen nagy hasznára lenne, talán a fogyatékos iskolát vagy annak egy részét is kiválthatná, és az egészséges gyerekek toleranciát, fogyatékosokkal való gyakorlati bánni tudást tanulhatnának – beszéltek meg legutóbb Fischer Miklós kisebbségekkel foglalkozó pedagógiumi óráján.

A GYERMEKVÉDELMI RENDSZER ÁTALAKULÁSA

A nagy intézetek lebontása – bár erről is igen helyesen rendelkezik a törvény – sokszor nagyon lassan és nehézkesen megy végbe. A rendszer merev, még mindig, maguk az épületek, az épületegyüttesek, a műszaki berendezések nem alkalmasak – vagy egyesek szerint nem alkalmasak – a szétbontásra. Meg különben is, minden jó úgy, ahogy van. Csak az a kérdés, kinek jó? Az adminisztratív személyzetnek, a konyhásnak, a fűtőnek, a nyugdíj előtt álló nevelőnek, netán az igazgatónak? Talán nekik igen, a gyerekeknek biztosan nem. A szemlélet nagyon-nagyon lassan változik. Mint ahogy a pszichológusok, pszichopedagógusok, pszichiáterek, családterapeuta k befogadása is.

CIGÁNY GYEREKEK A GYERMEKVÉDELMEKBEN

Az állami gondozottak között nagyon magas a cigányok száma. Ennek gyökerei a hatvanas évekre nyúlnak vissza. Diósi Ágnes nagyon keményen fogalmaz: „...a gyerekeket számos esetben helyezték el állami nevelőotthonokban, a közösségi nevelés mítosza jegyében, és hivatkozással a cigány életmód káros voltára. Családból való kiemelésük az esetek jelentős részében karhatalmi erőszakkal ment végbe. Az alkalmatlannak minősített szülők, gyerekeiktől megfosztva, valóban alkalmatlanná váltak, már semmi sem állította meg őket az erkölcsi széthullásban. A gyerekek pedig, elszakítva családjuktól, megfosztva a közösség megtartó melegétől, gyökértelenül nőttek fel az intézetekben, normális életre elve alkalmatlannak.” A helyzet máig sem változott. Az intézetekben felnövő cigány gyerekek semmit sem tudnak saját kultúrájukról, gyökereikről. Herczog Mária írja ugyanezt:

„Noha a hivatalos statisztika rosszul értelmezett emberi jogokra hivatkozva, álszemérmesen nem tartja nyilván ma még a cigány származású gyerekeket, becslések szerint megynkénti arányuk 25-80 % között van az állami gondoskodásban élők körében... A felülreprezentáltság egyik nyilvánvaló oka az a szemlélet, amely a vizsgálatot végző vagy határozatot hozó személy létfelfogása és normái szerint dönti el, ki alkalmas, ki nem, mi normális, mi deviáns. ...A cigánygyerekek számára a nevelőintézetben töltött idő olyan másféle életet, mintát, normákat mutat, amelyek adaptálására semmi esély, és nincs érdemben használható készség – hacsak a tisztálkodási és étkezési technikát nem tekintjük annak, aminek jelentőségét nem szabad alábecsülni –, ami az otthoni környezetben követhető, viszont annak tisztázása sem történik meg, hogy mi az a másság, amiért ők lemaradtak, behozhatatlan hátrányokat szenvedtek, és ez miképpen ellensúlyozható, pótolható. Az egész gyermekkorukat gyermekotthonban töltő gyerekek számára pedig az álszent egyformaság és látszólagos tolerancia azt eredményezi, hogy olyan mértékű elszakadás és identitásválság következik be, hogy sehová sem lehet tartozni. Az optimális megoldás az lenne, ha az örökbe fogadható cigánygyerekek olyan környezetbe kerülhetnének, ahol identitásukat vállalva válhatnának kiegyensúlyozott felnőttekké.” A cigánysággal kapcsolatos előítéletek azonban – mint tudjuk – és mint jelen dolgozatomban már említett kutatások (Barczy és társai) is alátámasztják – igen intenzívek és tartósak. Erős Ferenc írja: „...a cigány (roma) lakosság az etnikai előítéletek leggyakoribb célpontja Magyarországon. [...] ...a cigányokkal szembeni diszkriminációs készségek könnyebben juthatnak felszínre, mint a zsidókkal szembeniek. A cigányok diszkriminálása, illetve az ilyen szándék kinyilvánítása a mai Magyarországon nem ütközik „kulturális tabukba”. Úgy tűnik, valóban nem ütköznek –, és ha a gyerekeknek vagy a szülőnek a legkisebb devianciája vagy akár bármilyen problémája van, kész az ítélet: hiszen cigány...”

De – az előző gondolatra visszatérve – ne essünk az ellenkező végletbe sem, ha cigány gyereket nem cigány szülő nevelné vagy örökbe fogadná, adjon erre a gyermekvédelem lehetőséget. (Lehetőségeket keresve arra és segítséget adva abban, hogy a nem cigány nevelő család a gyereket megismertesse saját kultúrájával, gyökereivel.) Minél előbb, nem végtelenül elhúzva az időt! A

kisgyermeknek minden ott töltött perc számít! (Sajnos, többnyire negatívan számít. Persze a cigány nevelőszülő-hálózat kiépítése nagyon jó – lenne. De ez is elég bonyolult kérdés. Többek között azért is, mert az előítéletek — vagy csak fokozott identitástudat, csoporttudat? – a cigányságon belül is léteznek. A nagymama ugyan nem akarja nevelni a gyereket, de nem is egyezik bele, hogy oláh cigányokhoz kerüljön. Inkább maradjon az intézetben. Az megint más kérdés, hogy a hivatalokat miért érdekli a nagymama véleménye, aki a gyerekekkel évek óta semmilyen kapcsolatban nem volt? Úgy gondolom, ez megint csak látszólag szolgálja a gyerek érdekét, abszolút a valódi érdekeivel ellentétben.)

(Egy újabb zárójeles probléma. A „cigány gyerek” kifejezés nem véletlenül szerepel fent kétféle helyesírásban. A magyar helyesírás szabályai 11. Kiadásában – Akadémia Kiadó Bp. 1992. – így nem szerepel a szó. A Magyar Értelmező Kéziszótár – Akadémiai Kiadó, Bp. 1972. – egybeírja, és általában a szerzők is így használják. Én azonban – bár lehet, hogy az egybeírás a helyes – úgy érzem, hogy az egybeírás ebben az esetben némi degradációt jelent – természetesen nem a fenti szerzők részéről, akinek a gondolataival maximálisan egyetértek, hanem az általános szemlélet szerint. Mit szólnánk mi, ha a zsidó gyereket így írnák: „zsidógyerek”? Cigányok és zsidók sajnos egymással kapcsolatban sem előítélet-mentesek. (Miért pont ők lennének azok? Persze ezt főleg a zsidó oldalról tapasztalom néha.) Diósi Ágnes nagyon szépen ír erről (ld. fenti tanulmány): „A nagy trauma után évtizedekig nem tudtam azonosítani magamban a zsidót. A cigánysággal való azonosulásban ismertem fel, mit jelent zsidónak lenni Magyarországon. S az ő hagyományaik vezetnek vissza a sajátomhoz. Az ő sorsuk döbentett rá, hogy egyes embereket lehet asszimilálni, de egy népet: soha.”

KÖZÖSSÉGI-EGYÉNI NEVELÉS

Az újszülött- vagy csecsemőkorától otthonban nevelkedő gyerek egész életében csoportban él. A közösségi nevelés mindenekfelett-valóságának tévhite ma már nem él, de a mai gyakorlat még mindig ennek felel meg. Az itt és így felnövő gyerekek semmilyen önálló tere és ideje nincs. Márpedig kinek nincs erre szüksége? Egy állandóan csoportban élő gyerekek pedig különösen van. A gyerekek, akit megfosztottak előző életétől (az intézet előtítitől), vagy ilyen nem is volt, arra is nagy szüksége lenne, hogy tisztában legyen saját múltjával. Nagyon fontos az állandóság: „Az állandóság azt jelenti, hogy az embernek van múltja. A család tagjaként jogi és társadalmi státusza van, lehetőség szerint életre szóló biztonságos, legalábbis folyamatosnak tűnő és gondoskodó kapcsolatai – emlékeztetik elmúlt életére, múltjára és jelenére is.” Szükség van a gyermek identitástudatának kialakítása, emocionális és szociális fejlődésének kialakítása érdekében egy élettörténetkönyv elkészítésére. Nagyon fontosak a fényképek is. (Tudom, hogy az otthonban élő óvodások egyik igen kedves időtöltése, hogy saját fényképalbumukat – nagyon jó, hogy ez van – nézegetik egy felnőttel kettesben. Viszont az óvónőknek erre idejük, és sokszor energiájuk, figyelmük ritkán van).

A gyerek a nevelőszülőkhöz sem „tisztá lappal” megy, már van egy előélete. Itt ugyanúgy fontosak a fentiek, és az is, hogy a gyerek vérszerinti szüleit ne felejtse el. „A nevelőszülők némelyike hajlamos megvédeni a gondozott gyereket a múlt kellemetlen rossz emlékeitől, szeretnék a gyerek terheit megkönnyíteni, ezért elutasítják a vérszerinti szülők viselkedését... A nevelőszülői családba történő kihelyezés nem pótolhatja a természetes családot, családi mintát ad, de nem az a célja, hogy a gyerek elfelejtse saját szüleit... Azok a nevelőszülők, akik azt várják el nevelt gyermeküktől, hogy saját szüleit elutasítsa, még akkor is, ha a legjobb szándék vezérli őket, nem cselekszenek helyesen „mivel ennek eredménye az lehet, hogy a gyermek lojalitás-konfliktusba kerül.” (fenti dolgozat)

PSZICHIÁTRIAI PROBLÉMÁKKAL KAPCSOLATOS ELŐÍTÉLETEK

A gyermekotthonokban igen intenzíven élő előítélet, hogy a pszichiátriai betegek gyermekei előbb-utóbb biztosan maguk is megbetegednek. Ha a 3 éves „hisztizik” (egyébként teljes joggal, amikor a legkisebb torokfájással átteszik az anyjával töltött hétvége után éppen újra megszokott környezetéből a betegszobába), ha a kamasz gyerekkel a legkisebb magatartási probléma van, abban a pillanatban mindenki azt mondja (jobb esetben csak gondolja, de mindenképpen ezt közvetíti): persze, hiszen az anyád is ilyen. (Az otthonban nevelt gyerekek között meglepően magas a pszichiátriai betegséggel kezelt anyák gyermekeinek a száma.) A gyerekek úgyis emiatt szoronganak sokszor, akkor is, ha nem beszélnek róla –, és a nevelőknek ezek a majdnem leküzdhetetlen előítéletei, és ezek minden módon való közvetítése néha valóban hozzájárulhat a betegség manifesztálódásához – mint önmagában is terhelő életesemény. Itt megint ismeretekre, szakmai segítségre lenne szükség a nevelők számára, és sok-sok egyéni foglalkozásra a gyerekeknek (mint minden gyereknek egyébként, de ezeknek a gyerekeknek különösen), hogy félelmeiket, problémáikat, a betegséggel kapcsolatos tudatos-tudattalan aggályait megfogalmazhassák, és ha szükséges, felszínre kerülhessenek mindezek, és lehessen valamilyen módon kezelni ezeket. A tudományos vizsgálatok szerint a szkizofrén anyák gyermekeinél a megbetegedés valószínűsége 10-15%, és kialakulásában a genetikai tényezők mellett pszichoszociális tényezők játszanak szerepet: egyéni jellegzetességek, terhelő életesemények, családi környezet. Arra sincs magyarázat, hogy a hat évvel ezelőtt intézetbe utalt testvérpár (édesapjuk alkoholista volt, meghalt, édesanyjuk pszichiátriai gondozott) körülményeit, hazajutási lehetőségeit miért nem vizsgálja felül azóta senki. Az egyébként nagyon rendes családgondozó most sem ígéri, hogy ezt belátható időn belül megteszi – nagyon sok gondozottja van. És tartósan él az előítélet: akit egyszer pszichiátriai betegséggel kezeltek, nem alkalmas a gyerekeknevelésre.)

GYERMEKVÉDELEM A MAI ZSIDÓSÁGBAN

Mindennek persze csak közvetve van köze a címben jelzett témához, de közvetve – van. Nagyon is van, hiszen minden, kívülről és belülről jövő előítélet nagyon is meghatározza a mai magyar zsidó gyermekvédelmet is. Az állami gondozottak körében – valószínűleg a maig ható zsidó hagyományok, a család és a gyermek már jelzett szerepe folytán – nagyon kevés a zsidó gyerek. Ha ez mégis előfordul (sajnos a családok felbomlásának tendenciája az előbbieket ellenére sokszor a zsidó családokat is eléri), és nyilvánosságra kerül, a gyerekek gyorsan családba kerülnek. (Ez történt nemrégiben a főti gyermekvárosban gondozott három testvérrrel.)

Azért teljesen nyugodtak nem lehetünk. Például a zsidó kollégiumban elhelyezett közel 30 gyerek és családjuk, környezetük telis-tele van szociális-pszichológiai-pedagógiai problémákkal, amelyek megoldására komoly szakmai team segítségére lenne szükségük. (Érdekes kérdés pl., hogy a két utcával arrébb lakó szülőnek miért lakik a kollégiumban a gyereke. Nyilván van rá ok, de ez valahogy nem egyezik a zsidó családról alkotott fogalmunkkal. – Ez a fogalom is előítélet? – Mint ahogy nem egyezik meg az elképzeléseinkkel az sem, hogy a szülő bemegy a kollégiumba panaszkodni, hogy túl sokat – heteként kétszer – jár haza a gyereke.)

És egy kicsit a másik oldal: van mit védeni a gyereken akkor is, ha nem a szegénység a probléma, hanem éppen a gazdagság. A gazdagság nem jellemhiba (sőt nagyon jó, kellemes és kívánatos lehet), de igen könnyen azzá válhat – mondtam többször a gyerekeimnek, és ezt a tapasztalatot több tanár is megerősítette. Amikor a gyerekek a pénz válik az első számú értékévé, amikor tanulás, munka, szellemi és morális értékek mind a többedik helyre szorulnak vissza, amikor a tanárok is azt mondják: mit csinálunk, ilyen a világ, amikor a kisgyerekeknél is az a téma, hogy kinek milyen felszerelése, ruházata, háza van, és a nagyok odavágják a tanárnak egy rosszabbul sikerült és ennek megfelelően nem kiválóra értékelt felelet után, hogy „nem ezért fizet az apám” – akkor baj van. Akkor úgy gondolom, ezeket a gyerekeket „védeni” kell még a saját szülei ellen is, akkor is, ha a gyerekeket nem lehet, és nem kell a szülei ellen nevelni.

De ha itt az iskolában nem hallanak valamit arról, hogy léteznek más értékek, más értékrend is, lehet, hogy már véglegesen késő lesz. És ezek a gyerekek nem fogják továbbadni a gyerekeiknek sem a zsidó, sem az általános emberi értékeket. Pedig ami a Zsoltárok könyvében meg van írva, nem rossz tanács: „Bizonyságaid útján örvendtem mint mindenféle vagyon fölött.” És ugyanezt mondja Jeremiás könyvében az Örökkévaló is: „Ne dicsekedjék a bölcs az ő bölcsességével és ne dicsekedjék a vitéz az ő vitézségével, ne dicsekedjék a gazdag az ő gazdagságával, hanem azzal dicsekedjék, aki dicsekszik: hogy belátó és megismer engem...”

KINT ÉS BENT

Még egyszer a „kintről és bentről”. A nevelőknek „bent” megvan a véleményük a szülőkről, akik állami gondozásba adják a gyerekeiket, akik hajléktalanok, alkoholisták, pszichiátriai betegek stb. Nagyon ritkán ítélik meg őket szakmai érvek alapján, és az egész szemlélet nagyon lassan alakul át igazán szakmaivá, igazán szocioökológiai szemléletté.

A kis községekben telepített – egyébként nagyon jól működő – lakásotthont, amit nagy szeretettel és hozzáértéssel vezet egy házaspár egy saját gyerekük mellett hat gyerekkel – a falu nem fogadja be, számtalan rosszindulatú megjegyzést, bántást kapnak. (A hat közül négy cigánygyerek, ketten az értelmi fogyatékoság határán. A nevelőanya mindent megtesz értük, és mindent megvesz nekik, sokszor a saját pénzéből is, mert különben minden szelet csokiról számlát kellene kérnie. És elviseli, tolerálja nemcsak a nem könnyű gyerekek csínytevéseit, hanem a környezet hántásait is, derűsen. De kinek jó az, hogy a környezetük így reagál rájuk?)

Vannak előítéleteik a gyerekeknek is, bőségesen. Most csak egyet emelnék ki, a nagy gyerekek, kamaszok előítéleteit a nevelőkkel, gyerekfelügyelőkkel szemben. A kamaszok nagyon bizalmatlanok, a családban élők is. Az intézetben élők sokszorosan azok, és erre sajnos általában minden okuk megvan. Mint ezt már fent említettem, Adler leírta, hogy a kiskorukban elhanyagolt gyerekeknél ez a bizalmatlanság természetes és nagyon nehezen változtatható. És nagyon nehezen változtatható akkor, ha ez a bizalmatlanság kölcsönös, feljük is áramlik. Pedig mégiscsak ők a gyerekek, a „gondozottak”, nekik lenne szükségük elsősorban segítségre, bizalomra. (Persze ez nem zárja ki azt, hogy a felnőtteknek is szükségük van erre – sokszor a gyerekek részéről is.)

PERSPEKTÍVÁK

„Egyetlen család sem írhatja ki a kapuja fölé: „Nálunk semmi baj nincs” – idézi Herczog Mária a kínai közmondást. Nem írhatjuk ki. Sem saját otthonainkban, sem gyermekotthonainkban, a gondolatainkban, ítéleteinkben sem.

Van-e kiút az előítéletekből, a gyermekvédelem buktatóiból, az előítéletekből a gyermekvédelemben? A kérdés borzasztóan nehéz. Az előítéletek makacsok, ez a természetük, a gyermekvédelem rendszere minden átalakítás, átalakulás ellenére is merev, nehezen mozdul. Az új gyermekvédelmi törvény megjelenéséhez mindenki sok reményt fűzött. Igen nagyjelentőségű pl., hogy a törvény szerint anyagi okból nem lehet gyereket a családból kiemelni. Megvalósítható lesz ez vajon? Az az 5 éves cigány kisfiú, akinek egyébként jóindulatú, de nagyon szegény anyja több apától származó három kisebb gyerekével most áll kilakoltatás előtt egy VIII. kerületi szükséglakásban, hová, hogyan fog hazakerülni? (Arról nem is beszélve, hogy a gyerek és anyja már kölcsönösen idegenek, „idegenszagúak”. Az anya egy darabig látogatta a gyereket, néhányszor haza is vitte. A gyerek nem érezte jól magát, s az anya egy idő után nem erőltette a dolgot. A kisfiú a volt gyerekfelügyelőről álmodik és mesél éjjel-nappal, aki néhányszor hazavitte őt.) „Az 1997. XXXI. Törvény nem varázsszövő, amely egy csapásra mindent megold. Sok kérdés van, melyre nem ad, nem adhat választ, és a törvényből adódó, jelentősebb eredmények is csak 5-7 év múlva távlatában várhatók.”

A gyermekvédelemben reménytelen a helyzet? Azért amikor a gyermekotthoni nevelők és igazgatók (ilyen is előfordul) mindent megtesznek, hogy az erősen antiszociális irányban haladó, iskolába éppen nem járó, reaktív depressziós kislánynak jó és a gyerek kedvére való iskolát keressenek, amikor a sértetten síró három évest (aki hiába mondja egy egyszeri alkalommal váratlanul felbukkanó rokont meglátva és édesanyjára nem is emlékezve, hogy: „nekem két anyukám van” - sajnos, nincs egy sem, illetve egy nincs) mégiscsak ölbe kapja az óvónő, és nem rákiabál – mindezekből talál mégis kibontakozik valami változás. És talán megvalósul a gyermekek jogairól szóló egyezmény: „...a gyermek is »ember« vagyis a gyermeket is megilletik az ember jogok. Az emberi sors kezdetét jelentő gyermekkor speciális »emberi jogai« megfelelő jogi védelmet igényelnek a gyermek születésének pillanatától kezdve. Újszerű napjainkban, hogy a speciális védelmen túl a gyermek polgári és politikai jogainak elismerése is előtérbe kerül (például a helyzetét érintő kérdések esetén a döntéshozatalban való részvételi joga vagy a gyermeki társadalom önszerveződési igényének elismeréseként a gyermek egyesülési és gyülekezési joga.)... (Az egyezmény) visszatükrözi az emberi jogok fejlődésének két alapvető vonását: tartalmazza az emberi jogok széles skáláját és kizár mindenfajta diszkriminációt a jogok érvényesülésében.” A gyermekkor értelméről Marié Winn a következőket írja: „A gyerekek lehető leggondosabb nevelése éppolyan feltétele a gyermekkori ártatlanság megőrzésének, mint ahogy az első emberpár Paradicsomban való maradásának is az ártatlanság megtartása volt a feltétele... Ahogy Ádámnak és Évának, ugyanúgy minden egyes embernek el kell hagynia a paradicsomot, hogy felnőtté váljon... Hogy mint felnőtt meg tudja állni a helyét, hogy önálló legyen, és hogy beteljesítse földi küldetését, bármi legyen is az. És mindenképp sikeres szülő legyen, akinek megadatott a hosszú, felelősségtől mentes, a szülők szerető védelmétől és gondoskodástól végigkísért gyermekkor.”

Ha tudjuk azt, hogy minden gyerek és minden ember egyetlen és senki mással nem helyettesíthető (ez a gondolat a bibliai kommentároknak is szerepel), talán könnyebben meg tudjuk adni nekik, a gyerekeknek és egymásnak is, amire vágnak, amire vágyunk. Kosztolányi Halotti beszéd c. versében ezt így fogalmazza meg: „...homlokán feltündökölt a jegy, hogy milliók között az egyetlenegy... Szegény a forgandó, tündér szerencse, hogy e csodát újólág megteremtse.”

„Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat. Én vagyok az Örökkévaló” – mondja a Tóra (nem a fenti értelmezés szerint) egyetlenesen. És ezt is: „Ne szorongassátok egyik a másikat, s félj Istenedtől, mert én vagyok az Örökkévaló, a ti Istenetek.” Meg tudjuk-e ezt tenni? Zsidók és nem zsidók, együtt, egymással? Talán az alábbi apró, de azt hiszem, fontos történet alapján (is) van erre mégis valami remény. Amikor két nappal ezelőtt a Mazsike 10 éves évfordulójára rendezett ünnepségen Jancsó Miklós filmrendező (aki nem zsidó) meghatottan köszönte meg az egyesület megalakulásában és munkájában játszott szerepéért kapott díjat, a riporter azt kérdezte tőle: „Mondja már meg, mit szeret a zsidókon, mikor mi olyan sokszor utáljuk egymást? (Kívülről jövő előítélet a zsidó összetartásról! És belülről is jövő – miért kell utálni egymást? – ld. fent tórai idézet.- KJ.) Jancsó azt válaszolta: „maguk utálhatják egymást, ha akarják, de egy nem zsidónak enyhén szólva nem elegáns dolog utálni magukat.” Arra a kérdésre pedig, hogy miért nem csinál a zsidókról egy kritikus filmet, ezt válaszolt: „ezt a filmet valószínűleg jobb lenne egy zsidónak megcsinálnia.”

„Alkossunk embert a képünkre, hasonlatosságunk szerint...” A vallástudósok, filozófusok, valláspszichológusok szerint (utoljára én Popper Péter pedagógiumi előadásában hallottam) a teremtés hetedik napján az Örökkévaló megpihent, de nem véglegesen, a teremtés most is folyik, a mi közreműködésünkkel, hiszen Isten ezt („alkossunk, teremtsünk”) az embernek mondta, többes számban mondta. Halljuk meg ezt a felszólítást (érdemes odafigyelni Rá!), és teremtsünk Vele együtt – nem csekély kiváltság ez! Teremtsünk egy olyan világot, ahol jó és érdemes élni, ahol tudunk együtt élni kicsik és nagyok, zsidók és cigányok, magyarok és románok, azok is, akiknek másképp áll a szemük vagy netán másképp gondolkodnak. Egy olyan világot, ahol el lehet vonulni és ahol együtt lehet lenni, ahol senki sem idegen, de mindenki lehet más. Teremtsünk. Együtt, mi, mindnyájan.